

Nevoia românilor de limba română*

Acad. Ioan-Aurel Pop

Președintele Academiei Române

Am ales titlul acesta fiindcă aud pe ici-pe colo că nu ne-ar mai trebui limba lui Neacșu din Câmpulung, nici a cronicarilor, nici a lui Dimitrie Cantemir, nici a lui Mihai Eminescu și nici a lui Mircea Eliade. Este vorba de limba română, în toate stadiile și în toate formele sale de existență și de dezvoltare. Iar dacă unii spun, totuși, câteodată, că limba ne mai trebuie, alții, chiar dacă o folosesc, o pervertesc în fel și chip. De aceea, de Ziua Limbii Române este bine să ne gândim la starea limbii și să veghem asupra ei.

Tot mai des aflu că românii „plătesc” sau „aduc tribut” cuiva și îmi vine să mă bucur că au revenit timpurile Evului Mediu, pe care le-am studiat toată viața și le-am înțeles doar în parte. Dacă ar reveni printre noi, am putea cunoaște aceste timpuri medievale direct, cu toții. În Evul Mediu cel real, românii plăteau tribut turcilor și am putea vedea pe viu cum se întâmpla acest lucru. Acum, românii „îi plătesc tribut” lui Elvis Presley, lui Michael Jackson, Mădălinei Manole sau chiar eroilor căzuți. Este drept că traducătorul automat zice, de cele mai multe ori – mai ales dacă nu insiști – că „to pay a tribute” înseamnă „a plăti tribut”. Dar cum și de ce să plătească oamenii de-acum „tribut” acestor personaje și acelor eroi. Simplu, pentru că traducerea este greșită și pentru că românii preiau copios decalcuri din limba engleză, adică expresii pe care le traduc cuvânt-cu-cuvânt, fără să știe că este vorba despre expresii, cu sensuri diferite în raport cu sensul fiecărui cuvânt luat separat și alăturat altui cuvânt. „To pay a tribute” înseamnă „a aduce omagiu” sau, cu precădere dacă e vorba de eroi, „a aduce prinos/prinosul”. În filmele cu mafioți americani din alte timpuri, se vedea cum șeful cel mare era îndrituit, printr-un fel de cutumă devenită obligatorie, să primească periodic

mărturiile de supunere din partea subordonaților, a membrilor „familiei”, din partea mafioților mai mici decât el (sărutatul mâinii, îngenuncherea, ca-n Sicilia sau Calabria din alte timpuri). Expresia din engleză care denumea gestul este tot „to pay tribute”. Dar nu se traducea niciodată în sensul că emulii îi „plăteau tribut” capului mafiei. Este drept că și „nașul” mafiot nu este nașul de botez de la noi, iar dacă scriem nașul, punem ghilimele.

La fel, în multe filme din România sau în alte emisiuni TV, adjectivul (adverbul) englez „pathetic”, preluat din clasicismul greco-roman, prin mijlocirea francezei, se traduce aproape invariabil ca „patetic”. Or, „pathetic” din engleză înseamnă „jalnic”, iar „patetic” din românește înseamnă „plin de patos”, „plin de sentiment”, „plin de avânt”. Distanța este ca de la cer la pământ. Tot așa este și cu pervertirea superlativului românesc după modelul limbii engleze. În engleză, expresii precum „the third largest city in United States” sunt curente și se traduceau (corect) până nu demult prin „al treilea oraș ca mărime din Statele Unite”. Nimeni nu se mira de ce și toată lumea pricepută știa că așa era corect. Cei care nu știau de ce era corect așa preluau corectitudinea de la cei care știau. Azi, auzi aproape invariabil: „al treilea cel mai mare oraș din Statele Unite”. Forma aceasta este în românește contra naturii. Natura limbii noastre nu o acceptă, nu o asimilează încă. În limba română, superlativul (ca grad de comparație al adjective-lor) este de două feluri, relativ și absolut. Ele nu se folosesc niciodată simultan. Adică, se zice fie „al treilea oraș este”, fie „cel mai mare oraș este”. „Cel mai mare al treilea” este un non sens. În toate limbile romanice este exact așa. Engleza are cu totul alt specific, deși vocabularul său este majoritar romanic, preluat în timp prin mijlocirea francezei.

*Alocuțiune susținută la Ședința festivă „Limba noastră cea română” (31 august 2025, Sala Azurie a Academiei de Științe a Moldovei)

Cum să fie un oraș „cel mai mare” și „al treilea”, concomitent? Cum să fie un vârf de munte și „cel mai înalt” și „al treilea”, în același timp? De ce nu ne mai sună bine unora „al treilea ca mărime” sau „al treilea ca înălțime” sau „al treilea ca intensitate”? Sau, dacă zic „Ionel este al doilea elev din clasă la învățătură”, mai trebuie să adaug ceva? Nu se înțelege despre ce este vorba?

Cuvântul englezesc „location” se află în aceeași situație. El este preluat în engleză din franceză („location”), limbă în care înseamnă „închiriere” sau „taxă de închiriere”. Cu același sens din franceză, el a pătruns în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în românește, încât orice intelectual din epoca interbelică știa că „locație” înseamnă „taxă de închiriere”, adică o sumă de bani care se plătea pentru folosirea temporară a unui loc, a unui spațiu. Sensul acesta adevărat îi vine din limba latină. De un timp bun, nemaicunoscând semnificațiile cuvintelor și nici etimologiile lor, ne aruncăm, noi românii, la traduceri după ureche și sigur că primul impuls al semidoctilor e să zică (pentru „location”) „locație” și să creadă că înseamnă „loc”. De altminteri, numele de „location” vine în latină din „locus” și sună în forma „locatio, -nis” (feminin, declinarea a treia, imparisilabică), iar în latina târzie sensul îi era tot de sumă dată pentru închiriere sau de orânduire, de așezare în ordine a lucrurilor. Orice dicționar francez-român arată clar că „location” se traduce în românește nu prin „locație” în sens de loc, ci prin „închiriere” sau „taxă de închiriere”. De asemenea, orice expresie engleză în care se află termenul „location” nu va fi tradusă în franceză în niciun caz prin „lieu”. În multe formulări românești de demult, întrebarea era: „Ai plătit locația?”. Firește, nu este neapărat nevoie să ne alertăm, fiindcă limba își are ciudățeniile sale, încât multe anomalii sunt acceptate cu timpul și devin reguli. Mirarea vine dintr-o judecată simplă și sănătoasă: din moment ce avem în românește cuvântul frumos „loc”, moștenit organic din latină și nu preluat ca neologism, ce nevoie avem de „locație”, cu același înțeles ca „loc”? De ce să zicem că am mers într-o „locație”, când dintru început se știe bine că am mers într-un „loc” și a fost foarte bine și pe înțeles așa? Sigur, „locație” sună mai sofisticat, dar nu ne folosește la nimic altceva decât la complicarea limbii.

Nici traduceri din italiană – un fel de română, vorba aceea – nu sunt lipsite de capcane. De exemplu, în limba lui Dante, „gară” (preluat de noi din franceză) se zice „stazione”, dar mulți traduc „stație”, fără să mai zică „de cale ferată”. Or, sta-

ție de autobuz se zice în italiană „fermata”, fiindcă „fermare” înseamnă „a opri”. Astfel, „fermata” este „oprire” sau „stație”, pe când „stazione” este cel mai adesea „gară”. Într-un film, dat nu demult la o televiziune fără pretenții, adjectivul „morbido” a fost tradus prin românescul „morbid”, doar că era vorba în italiană de „pelle morbida”. Cum va fi să fie pielea cuiva „morbida”? Numai că „morbida” înseamnă în italiană „fină”, „moale”, „netedă”.

Ar mai fi zeci de exemple, luate doar din engleză sau din italiană. La fel se întâmplă cu toate limbile pământului. Capcanele vin din multe cauze. Una este ignoranța. Nu se mai învață astăzi limbile străine în mod așezat, sistematic, din aproape în aproape, cu scrierea și vorbirea predate concomitent. Un dascăl tânăr de engleză încerca să-mi explice că regulile de gramatică nici nu mai au sens, că nu mai sunt necesare, că elevii învață acum engleza după ureche, prin simplă auzire, că scrierea se învață de pe telefonul mobil. Mi-am adus aminte de moda din timpul adolescenței mele, de a învăța „engleza fără profesor”. Nu am cunoscut pe atunci pe nimeni care să fi învățat și știut bine engleza fără să fi avut profesor. Nu spun că nu fuseseră unii foarte ambițioși, dar ei erau excepții. O limbă străină se învață bine după ce știi limba maternă, după ce știi gramatica limbii materne și se poate învăța bine, de regulă, cu profesor.

O altă cauză este complicarea tuturor gramaticilor limbilor, în funcție de anumite curente moderne și „postmoderne”. La modă, a fost și mai este „gramatica saussuriană”, noțiune venită de la numele lui Ferdinand de Saussure (1857-1913) și trecută apoi prin grila unor Lucien Terner și Noam Chomsky, care au ajuns la formula „gramaticii structurale”. Acești filosofi ai limbajului s-au gândit la capacitatea generală a omului de a comunica prin semne, mutând accentul de pe vorbire și scriere (scrierea se face în funcție de vorbire) pe un sistem abstract de reguli menite să fie bune pentru toți vorbitorii și pentru toate limbile. Or, învățarea unei limbi (materne sau străine) nu presupune asemenea subtilități, care pot fi înțelese de o minoritate. Și nici nu au nevoie de aceste subtilități (de filosofia limbilor și a limbajului) decât un număr redus de oameni și chiar de intelectuali. O limbă se învață cel mai direct și mai ușor prin gramatica ei inteligibilă, simplă, accesibilă și nu prin structuri teoretice abstracte. Limba este o realitate concretă și are nevoie, spre a fi însușită bine, de reguli inteligibile, concrete, logice. Majoritatea limbilor europene, atunci când și-au elaborat regulile de scriere, când au trecut de la oral la scris, au trebuit să-și

creeze câte o formă unitară, aceeași pentru întreg grupul de vorbitori. Așa s-au născut, la finele Evului Mediu și în epoca Renașterii, limbile literare, destinate și vorbitului corect, dar mai ales scrisului uniform, corect, curat și sigur. Scopul limbilor literare nu a fost complicarea limbajului, ci înlesnirea comunicării. Primele gramatici ale limbilor europene – indiferent de faptul că acestea erau limbi romanice, germanice, slave, că erau indo-europene, uralo-altaice sau cu origini necunoscute – au avut ca model gramatica limbii latine, care se inspirase din gramatica limbii grecești. Gramatica limbii latine este veche de cel puțin două milenii și jumătate, a fost mereu învățată de-atunci încolo, de zeci de generații de oameni și de sute de promoții de elevi și de studenți și nu s-a perimat deloc. În linii mari, gramatica latinei nu s-a schimbat de zeci de secole și nici nu avea de ce. Doar în ultima sută de ani s-au cam pervertit lucrurile cele demult așezate și bine verificate. Spre ce va conduce înnoirea aceasta continuă „deconstructivistă”, aplicată fără discernământ? Mii și mii de creații literare de excepție au rezultat din mințile celor care au învățat gramatici clasice în școli, de circa două milenii. Operele acestor „elevi” modești de-odinioară au ajuns – în cazul unora – capodopere și alcătuiesc astăzi tezaurul spiritual al omenirii. Ele încă se mai învață la școală, dar până când? În scurt timp, fără efortul de a învăța al elevilor, de a învăța inclusiv gramatica obișnuită a limbii române, toate creațiile literare vor deveni neinteligibile, inutile. Cu cât se complică mai mult gramaticile, cu atât se știe mai rău limbile. Faptul se întâmplă deja azi, când, de exemplu, textele lui Shakespeare – scrise în jurul anilor 1600 – sunt „traduse” pentru englezii (anglofonii) contemporani. Adică sunt simplificate, ceea ce este inadmisibil. Textul unui scriitor este sfânt și nu poate să fie schimbat nici măcar cu o virgulă. Complicarea gramaticilor limbilor ne îndepărtează de esențe, fiindcă autorii acestor gramatici fac o imensă confuzie: ei cred că filosofia limbii este totuna cu realitatea acelei limbi. Or, de filosofia limbii are nevoie o elită intelectuală, pe când de realitatea limbii are nevoie o lume întregă.

O parte din aceste capcane se insinuează și prin intermediul inteligenței artificiale (IA). Aceasta oferă soluții pentru orice pe lumea asta, încât și traducerea „cu telefonul” a ajuns la ordinea zilei. Oamenii s-au convins – din fericire, numai unii dintre ei – că nu mai e nevoie de învățare temeinică, din moment ce instrumentele digitale știu tot. Ele ar ști chiar și limbi străine, toate limbile

pământului. Aceasta este, însă, o iluzie ca atâtea altele. Iluzia în cauză răspunde orgoliului nostru de „a ne da mari”, poate răspunde unor nevoi elementare, practice de comunicare, poate să ne și „demonstreze” că e bine să ne mulțumim cu puțin. Dar finețea lucrurilor, ca și a limbilor și literaturilor, rămâne pierdută. Încercați să traduceți la traducătorul automat o poezie de Dante, de Villon, de Shakespeare sau de Goethe și veți vedea ce catastrofă iese. Să zicem că poeziile sunt lucruri delicate, dar la fel este și cu proza sau cu dramaturgia. Ceea ce a fost creat de mințile omenești de excepție, de talente și de genii nu are cum să fie prins – deocamdată – în interiorul unui mecanism digital, oricât de avansat ar fi el. Motivul este simplu: în creația intelectuală umană nu sunt numai semne (structuraliste sau nu), ci sunt și sentimente prinse în cuvinte, în expresii, în figuri de stil. Farmecul criticii literare este tocmai varietatea interpretărilor, mulțimea sensurilor, descoperirea filonului de „minte și inimă” pus acolo de autori.

O altă cauză a pervertirii limbii este dezinteresul pentru aceasta. Mulți români cred că, dacă limba lor maternă este româna, faptul este suficient pentru a vorbi și scrie corect. Natural, învățând româna din leagăn, copilul (elevul, adolescentul) dobândește și simțul limbii, care nu se poate deprinde ca regulile de la școală. Simțul limbii este sentimentul comunicării, dar nu ne învață să folosim corect limba literară. Simțul limbii pătrunde în noi nechemat, cătinel, ca o lacrimă târzie, ca o pală de vânt abia percepută. Limba învățată de-acasă poate să fie un grai al limbii române, precum sunt multe (graiul muntenesc, oltenesc, bănațean, ardelen, moldovean, un jargon bucureștean etc.). Ele nu trebuie părăsite – cum se credea și se dorea odinioară, în anumite cercuri socotite înalte, sofisticate, dar, de fapt, snoabe – pentru că sunt o mare bogăție a limbii, o zestre de cuvinte și de expresii de neegalat, o „poveste a vorbei” cu savoare de autenticitate, de vechime, de istorie. Dar comunicarea corectă a tuturor românilor, „de la Nistru pân-la Tisa” și de la Dunăre până în Carpații Maramureșului, iar acum a tuturor românilor risipiți prin lume, se face prin limba română literară, prin limba-model, prin limba învățată la școală în același fel de către toți. Conform acestui tipic, s-au creat toate literaturile și culturile popoarelor de pe pământ. De aceea, limba română literară este foarte importantă pentru români. Ea este, de altminteri, cea mai importantă creație spirituală (intelectuală) a poporului român. Limba noastră nu este opera unui om, oricât de mare ar fi fost acesta, să zicem,

ca scriitor, ci este opera tuturor înaintașilor noștri și trebuie s-o lăsăm mai frumoasă și mai interesantă decât am primit-o. Limba română nu intră singură în noi, ci trebuie să o modelăm noi în mințile și sufletele noastre. Lingviștii, savanții, institutele de cercetări filologice nu fac limba, dar o veghează, o pritolesc, o „curăță”, când este cazul, de impurități, de ne-vorbe, de ne-cuvinte, de sensuri nepotrivite, urâte, contestabile. Firește, acești intelectuali nu sunt un fel de „polițiști” ai limbii, de paznici la porțile exprimării, dar ei pot da niște direcții, pot oferi soluții de bun simț, pot explica fiecare vocabulă, fiecare întorsătură de frază, fiecare zicere.

Ce frumos ar fi să ne prețuim limba! Pentru aceasta, lucrul cel mai simplu ar fi să o studiem cu seriozitate. Alt lucru simplu ar fi să facem orice anunț public, orice inscripție destinată opiniei publice din România, orice titlu de conferință, orice nume de firmă etc. în românește. Limba oficială în România este încă limba română. Cea mai bună cale de respect a acestei prevederi constituționale este să folosim limba română pe teritoriul țării noastre. Aceasta este și o formă practică de înțelegere. Știm cu toții că suntem globalizați, că engleza ne este a doua limbă, că fără engleză nu putem comunica în lume, dar asta nu înseamnă că româna trebuie pusă între paranteze. Orice comunicare destinată publicului trebuie să fie făcută întâi în românește, iar apoi, în planul al doilea, ea poate să fie tradusă în orice limbă. Firește, dacă decidenții nu ar fi de acord cu așa de multă limbă română, atunci eu m-aș mulțumi și cu româna pe locul al doilea, adică după titlul în limba străină să urmeze traducerea în românește. Azi, mai toate firmele de pe străzi, din localuri, din locuri publice sunt în engleză sau alte limbi. Nici meniurile din restaurante nu mai sunt în românește. Titlurile congreselor, colocviilor, sesiunilor științifice sunt date adesea exclusiv în engleză, chiar dacă nu participă niciun străin la acele manifestări. De exemplu, am fost de mai multe ori la târguri de carte, frumoase, instructive, cu prezentări pline de har. Unele dintre ele se cheamă „Bookfest” și nu sună rău. Am văzut și îndemnuri: „Și unei cărți poți să-i dai „follow”, „like” și „share” și să te bucuri și să-i bucuri și pe alții de ea. Este foarte bine așa, numai că sună foarte rău acest amestec de română cu engleză. Oare să nu mai avem forme de expresie potrivite și în românește? I-am întrebat pe organizatorii unor târguri „Bookfest” câți expozanți străini participă la manifestările lor. Mi-au spus că niciunul sau că doar din „Republica

Moldova”. Ce de străinătate! Atunci am întrebat din nou de ce nu-i zicem târgului de carte simplu „Sărbătoarea cărții” și să scriem dedesubt, dacă așa este moda, „Bookfest”. Unii mi-au spus că nu s-au gândit la asta, dar și că „Sărbătoarea cărții” sună mai poetic decât „Bookfest”. Nu este de prisos să punem și varianta în englezește, dar a scrie titluri de evenimente de pe teritoriul României doar în limbi străine nu mi se pare de bun simț. Nu este nimic naționalist aici, dimpotrivă. Aceste fapte arată adesea inconștientă, dar, câteodată, arată o lipsă de demnitate, o desconsiderare (a celor care fac asta) la adresa poporului român, o lipsă de respect pentru forma cea mai înaltă de comunicare a românilor, o neglijare a menirii lor de formatori de opinie. A folosi și a cultiva limba română pe teritoriul României nu este decât un act normal, care nu jignește pe nimeni și nu tulbură alte limbi și alte popoare. La fel de întâmplă cu poloneza în Polonia, cu bulgara în Bulgaria sau cu maghiara în Ungaria. Vă rog să constatați câți americani știu limbi străine. De ce ar trebui ca toți românii să știe engleza sau o altă limbă? Ar fi probabil extraordinar de bine ca toți oamenii să vorbească engleza, dar nu se va întâmpla niciodată asta. Toate popoarele înțeleg și vorbesc, în primul rând, limbile proprii și nu renunță la ele. Tot ce spun aici se poate verifica ușor, pentru că suntem într-o eră a comunicării și trăim într-un spațiu deschis, un spațiu al liberei circulații. Mai mult, ca să putem învăța să vorbim ușor alte limbi, trebuie să ne știm bine limba maternă. Așa este și așa a fost de când e lumea. Duiliu Zamfirescu, în debutul ciclului său de romane numit al Comăneștenilor („Viața la țară”, „Tănase Scatiu”, „În război”, „Îndreptări”, „Anna”), scria un motto semnificativ, azi complet uitat și el: „Suntem datori să citim în limba noastră. Popoarele mari nici nu cunosc alte limbi”. Faptul că nu mai suntem un popor mare, așa cum se considerau românii imediat după Marea Unire, ne obligă să cunoaștem alte limbi, dar nu ne scutește deloc de cunoașterea limbii române; altminteri, în curând, nu vom mai fi nici mari și nici mici, ci nu vom mai fi deloc. Poți să știi românește și să nu fii român, dar nu poți să fii român fără să știi românește. Limba ne ține în viață pe toți, membri ai fiecărui popor. Fără limba noastră cea română nu vom mai fi deloc. Și ar fi de plâns. Noroc că nouă și plânsul ne este în limba română.